

Harjutusvara sisaldab **135 tunni materjale** eesmärgiga pakkuda struktureeritud ja sidusat õppematerjali lastele, kellel hoolimata saadud õpetusest ilmneb võrreldes eakaaslastega mahajäämus lugemisoskuse omandamisel. Enne harjutusvaraga töö alustamist tutvu kasutusjuhendiga.

Harjutusvara komplekti kuuluvad:

- [infomaterjal](#) düsleksia kohta;
- [harjutusvara kasutusjuhend](#);
- [fonoloogiliste oskuste test 6–7-aastaste laste düsleksia riski väljaselgitamiseks](#);
- [lähtetaseme kaardistamise test](#), mis aitab hinnata lapse lugemisoskust enne harjutusvaraga töö alustamist;
- [kolm vahetesti](#), mis aitavad jälgida lugemisoskuse edenemist harjutusvara läbimise käigus;
- [lugemisega seotud enesehinnangu küsimustik lapsele](#).

Märkus: Tegemist on avatud juurdepääsuga õppevaraga. Kõik soovijad võivad seda kasutada viidates asjakohaselt. Materjali ei ole lubatud kasutada ärilistel eesmärkidel ilma autorite eelneva kirjaliku nõusolekuta.

Kellele on harjutusvara mõeldud?

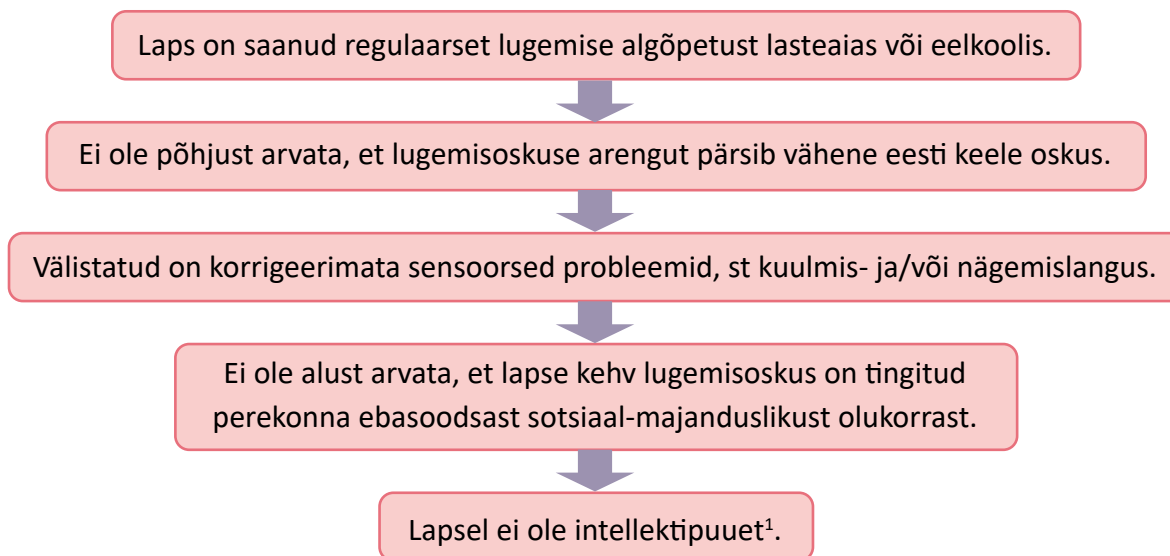

Harjutusvara on täiendavaks töövahendiks eelkõige õpetajatele ja tugispetsialistidele (eripedagoogid, logopeedid, abiõpetajad) koolieelses lasteasutuses ja I kooliastmes. Soovi korral saavad seda kasutada ka lapsevanemad. Harjutusvara on mõeldud töötamiseks lapsega üks ühele või väikese rühma suhteliselt sarnase lugemisoskuse tasemega õpilastega. Harjutusvara ei ole mõeldud lugema õpetamiseks kogu klassiga koos. Harjutusvara võib kasutada igas vanuses lastega, kuid loetavate tekstide sisu, harjutused ja enesehinnangu jälgimise küsimustik on koostatud silmas pidades põhiliselt 7–9-aastaseid lapsi.

Märkus: Harjutusvara ei hõlma kõiki riikliku õppekavaga kehtestatud teadmisi ja oskusi, samuti ei ole tegemist lihtsustatud õppekava jaoks loodud õppevaraga.

Välistused

Lugemisoskuse aeglasel arengul võib lisaks düsleksiale olla ka muid põhjuseid. Seepärast on oluline, et enne harjutusvaraga töö alustamist on vastatud jaatavalt alljärgnevatele väidetele:

Kui välistused on tehtud ja mahajäämus siiski ilmne, tasub tähelepanu pöörata düsleksia riskile.

Enne harjutusvaraga töö alustamist soovitame kindlasti teha lapsega [lähtetaseme kaardistamise testi](#) ja iga osa läbimise järel [vahetesti](#). Testidel on oluline roll nii harjutuste valimisel kui ka edasijõudmise jälgimisel. Kui õpilane ei valda läbitud materjali pärast esimest vahetesti, võib olla vajalik aeglustada tempot, täpsustada juhendamist, mõnda tundi korrata või teha muid muudatusi. Samuti soovitame enne harjutusvaraga töö alustamist läbi viia lapse [enesehinnangu küsimustiku](#). Enesehinnangu küsimustiku eesmärk on anda õpilasele võimalus läbi mõelda, kuidas ta end lugemisega seotud ülesandeid tehes tunneb ja jälgida hinnangu muutust harjutusvara läbimise ajal.

¹ Düsleksial puudub seos vaimse võimekusega ja üldjuhul ei ole düsleksia diagnoosimiseks vaja IQ-d testida, küll võib see olla vajalik juhul, kui kahtlustatakse intellektipuudeid ([ICD-11](#)). Intellektipuude korral on düsleksia diagnoosimine raskendatud ja sekkumise meetodika peab olema hoolikalt valitud.

Harjutusvara koostamise põhialused

Harjutusvara loomisel on aluseks võetud Eesti eripedagoogika traditsioon, valdkonna tänapäevased teadusuuringud ja maailmapraktika.

Harjutusvara on koostatud:

- **astmeliselt:** harjutuste raskusaste tõuseb järk-järgult ja iga uus osa võtab arvesse ning rakendab õpitut ja lapse lugemisoskuse eeldatavat arengut;
- **süsteemselt:** lugemiseks vajalikke oskusi esitatakse kindlaksmääratud järjestuses, st alustatakse lihtsamatest oskustest ja kategooriatest ning liigutakse järjest raskemate juurde;
- **paindlikult:** harjutamist on võimalik alustada lähtuvalt iga lapse tasemest ja vajadustest ning materjali saab läbida tunnikavade või teemade kaupa;
- **eesti keele iseärasusi arvestades:** silpide ja sõnade valikul ning jutukeste koostamisel on arvestatud eesti keele spetsiifiliste iseärasustega, rõhulis-rütmilise struktuuriga, völdete ja laadivaheldusega ning sõnade muutmise põhimõtetega.

Harjutusvara sisaldab ülesanded, mis arendavad:

- **fonoloogilist teadlikkust** (sh hääliku-tähe vastavus ja operatsioonid nendega nagu nt häälikute ärajätmine, hääliku asukoha määramine, teistest pikema hääliku leidmine);
- **sõnade kokku lugemise oskust** (sõnade rõhulis-rütmiline struktuur, häälikutest sõnade sünteesimine, sõna tähenduse mõistmine);
- **sõnade kiiret kokku lugemist ja äratundmist** (sh sageli kasutatavad lühikesed sõnad);
- **sõnade ühendamise sõnaühenditeks ja lauseteks;**
- **keelendite ja keerulise konstruktsiooniga sõnade lugemine;**
- sõnaühendite, lausete ja juttude lugemist ning mõistmist.

Lisaks sisaldab iga tund ka erinevaid kirjutamisülesandeid, millel on harjutusvaras lugemisoskust toetav ja kinnistav eesmärk. Harjutusvaras ei ole eraldi ülesandeid peenmootorika ja kirjatehnika arendamiseks. Eesti keeles on ilmunud väga häid peenmootorika harjutamise materjale, mida soovitame lisaks kasutada, kui lapsel on märkimisväärsed raskusi kirjutamisel ja kirjutamisprotsessis vilumuse saavutamisel.

Harjutusvara läbimise lõppeesmärk on võimaldada lapsel saada enesekindlaks ja soravaks lugejaks, kes mõistab loetut, ning kaugema eesmärgina ka naudib lugemist.

Harjutusvaras kasutatavad mõisted

Harjutusvara loomisel on aluseks võetud Eesti eripedagoogika traditsioon, valdkonna tänapäevased teadusuuringud ja maailmapraktika. Alljärgnevalt selgitame lühidalt harjutusvara vundamendiks olevaid põhimõisteid.

Fonoloogiline teadlikkus

Fonoloogiline teadlikkus on oskus teadlikult sooritada fonoloogilisi protsesse häälikute ja silpidega. Lisaks on eesti keeles oluline ka oskus tajuda, muuta ja määrata häälikupikkusi. Uuringud on tõestanud, et düsleksia riskiga lastel on just fonoloogilist teadlikkust nõutavate ülesannetega suuri raskusi. Seepärast pöörame harjutusvaras eraldi tähelepanu hääliku- ja foneemianalüüsi arendavatele ülesannetele, nagu nt häälikute leidmine sõnades, häälikute asukoha ja järjekorra määramine, häälikurühma ja häälikupikkuse määramine jne. Silpide ja sõnade valikul ning jutukeste koostamisel on arvestatud eesti keele spetsiifiliste iseärasustega, tuginedes hääliku- ja silbistruktuuri ning häälikulis-tähelise ortograafia põhimõtetele.

Häälik ja täht

Lugemise ja kirjutamise esmaseks eelduseks on häälikute eristamine, häälik-täht vastavuse tundmine ning tähtede tundmine. Laps saab lugeda ja kirjutada siis, kui ta tunneb tähti ja tähed seostuvad häälikutega. Sorava lugemise üks eeldus on, et lapsel on tähe-häälik vastavus muutunud automaatsiks.

Eesti keele kirjaviis on foneetiline ehk häälduspärane. Häälduspärast kirjaviisi iseloomustab häälik-tähe peaaegu üks-ühene vastavus, mille puhul igale häälikule vastab enamasti üks täht ja iga tähte hääldame reeglina ühel kindlal viisil. Erandiks on teistest pikema häälikuga sõnad, mille jaoks on ühe hääliku märkimiseks vaja mitut tähte. Nt sõnades /piim/, /sall/, on neli tähte ja kolm häälikut. (Erelt, Erelt, Ross, 2007; 2020).

Tähtedel on nimetused (/el/, /em/, /ka/, /pe/ jt) ning häälikulised vastused (/l/, /m/, /n/, /k/, /p/ jt). Tähti õppides on oluline, et laps harjuks nimetama tähele vastavat häälikut. Nt. sõna /kana/ puhul on sõna äratundmine lihtsam lugedes (/k/-/a/-/n/-/a/) ja mitte (/ka/-/a/-/en/-/a/). See hõlbustab sõnade kokku lugemist ja sõnade tähenduse ära tundmist

Harjutusvara kahes esimeses osas on eraldi ülesanded tunnitöö lõpus, mille eesmärgiks on toetada tähekujude omandamist ning anda kiiresti ülevaate tähtedest, mis ei ole veel kinnistunud. Tähtede ja häälikute kinnistamiseks on harjutusvara lisan kujundatud tähestikuribad (suurtähed, väiketähed ja mõlemad koos). Soovitame tähtede ja häälikutega jätkata tööd igas tunnis seni kuni tähtede nimetamine on automatiseerunud. Tähestikuribad on soovitatav eraldi välja printida ja võimalusel lamineerida. Lisavõimalusena võib kasutada tähekaarte, plasttähti või teha tähekujud koos lapsega mingist muust sobivast materjalist.

Lugemise kiirus ja ilmekus

Selleks, et teksti mõista on lugemistehnilistest oskustest lisaks lugemise õigusele olulised ka lugemise kiirus ja lugemisviis. Teadusuuringud on kinnitanud, et läbipaistva ortograafiaga keeltes (nagu eesti keel) on lugemise kiirus väga oluline teksti mõistmise ennustaja. Seetõttu soovitame harjutusvara harjutusi läbides lisaks lugemise õigsusele pöörata tähelepanu ka lugemise kiirusele ja ilmekusele.

Alljärgnevas tabelis on esitatud harjutusvara eesmärgid ja sisu osade kaupa.

	1. osa	2. osa	3. osa
Eesmärgid	<ul style="list-style-type: none"> • kujundada ja tugevdada hääliku ja tähe vahelisi seoseid; • arendada oskust leida sõnast häälikuid ja tähti; • määrata häälikute ja tähtede asukohta sõnas; • harjutada silpide, sõnade, sõnaühendite, lausete ja juttude lugemist; • harjutada silpide liitmist sõnadeks, sõnade liitmist sõnaühenditeks, sõnade ja sõnaühendite sobitamist lausetesse; • harjutada valdavalt I- ja III-väiteliste sõnade lugemist; • suurendada oskust loetut mõista ja sobilikult rakendada; • arendada lausete ja jutukeste lugemise soravust; • suurendada lugemise kiirust, õigsust ja ilmekust; • harjutada tähtede ja sõnade kirjutamist. 	<ul style="list-style-type: none"> • kujundada ja tugevdada hääliku ja tähe vahelisi seoseid; • arendada oskust leida sõnast häälikuid ja tähti; • määrata häälikute ja tähtede asukohta sõnas; • harjutada silpide, sõnade, sõnaühendite, lausete ja jutukeste lugemist; • harjutada silpide liitmist sõnadeks, sõnade liitmist sõnaühenditeks, sõnade ja sõnaühendite sobitamist lausetesse; • harjutada valdavalt I- ja III-väiteliste sõnade lugemist; • suurendada oskust loetut mõista ja sobilikult rakendada; • arendada lausete ja jutukeste lugemise soravust; • suurendada lugemise kiirust, õigsust ja ilmekust; • harjutada tähtede ja sõnade kirjutamist. 	<ul style="list-style-type: none"> • harjutada sõnade lugemist väldete kaupa ja võrdlevalt eri väldetes; • harjutada eri muutevormides sõnade lugemist grammatiliste kategooriate kaupa; • harjutada lühikeste, sageli korduivate sõnade lugemist ja äratundmist tekstides; • arendada lausete ja jutukeste lugemise soravust, suurendada lugemise kiirust, õigsust ja ilmekust; • harjutada sobivate keeleüksuste valikut vastavalt ülesande korraldusele; • harjutada sõnade ja lausete kirjutamist.
Harjutustes kasutatav keeleline materjal	<ul style="list-style-type: none"> • täishäälikud (A, E, I, O, U); • suluta kaashäälikud (L, M, N, R, S) ning nendest moodustatud silpide ja sõnade lugemine; • sõnade, lausete, juttude lugemine. 	<ul style="list-style-type: none"> • täishäälikud (Õ, Ä, Ö, Ü); • suluta kaashäälikud (H, J, V); • sulghäälikud (K, P, T) ning nendest moodustatud silpide ja sõnade lugemine; • sõnade, lausete, juttude lugemine. 	<ul style="list-style-type: none"> • liitsõnade, lühikeste ja sageli korduivate sõnade lugemine; • eri väldetes sõnade lugemine; • juttude lugemine.

Märkused:

- 1. ja 2. osa tundides kasutatud sõnad on valdavalt I või III vältes. Sõnaühendites ja jutukestes võib esineda ka II-vältelisi sõnu. Vajaduse korral on juhised välte kohta antud ülesande korraldusega koos.
- 3. osa tundides on kasutatud I, II ja III vältes sõnu. Vajaduse korral on juhised välte kohta antud ülesande korraldusega koos.
- 3. osa harjutustes on paljusid sõnu teadlikult uuesti esitatud, et võimaldada kordamist ja automatiseerida oskuseid.
- Kasutatud jutukesed on loodud käesoleva õppevara jaoks ega ole varem mujal avaldatud.

Harjutusvara maht

Harjutusvara koosneb 134 tunni materjalist, mis on omakorda jagatud kolme ossa. Koostamisel on arvestatud, et tund-tunnilt edasi liikudes jätkub harjutusvara materjali üheks õppeaastaks. NB! Harjutusvara osade numbrid ei vasta klassile, kus laps õpib, ega ole seotud lapse vanusega.

Soovitame planeerida harjutusvarale 45 minutit päevas, viis päeva nädalas ühe õppeaasta vältel. Vajaduse korral on võimalik harjutusvara läbida ka aeglasemas tempos. Ühe tunni materjali läbimiseks võib kuluda rohkem kui üks akadeemiline tund. Harjutusvaraga töötamise kiirust mõjutavad paljud asjaolud, näiteks kas tund viiakse läbi üks ühele või grupis, samuti mängivad rolli õpilase vanus, tähelepanu ulatus, varasem õpikogemus jpm.

Harjutusvara ülesehitus võimaldab paindlikku kasutamist. Harjutamist on võimalik alustada lähtuvalt lapse lugemisoskuse tasemest ja vajadustest ning materjali saab läbida ka ülesannete tüüpide kaupa. Seda toetab harjutusvara digitaalne esitus ja hõlbustab numbriga värvikood iga ülesande juures.

Raskusastme valikul on soovitatav lähtuda tasemest, mis võimaldab lapsel õppida talle jõukohaselt. Ülesannete valimisel on oluline mõelda läbi:

- Milline **raskusaste** on õpilase jaoks kõige sobivam?
- Mis liiki **harjutustest** oleks õpilasele kõige rohkem kasu?

Enne harjutusvaraga töö alustamist soovitame kindlasti teha lapsega lähtetaseme kaardistamise testi ja iga osa läbimise järel vahetesti. Testidel on oluline roll nii harjutuste valimisel kui ka edasijõudmise jälgimisel. Kui õpilane ei valda läbitud materjali pärast esimest vahetestit, võib olla vajalik aeglustada tempot, täpsustada juhendamist, mõnda tundi korrata või teha muid muudatusi.

Tundide ülesehitus

Tundide ülesehitus on traditsiooniline ning harjutusvara I ja II osas ühetaoline. Tunnid algavad hääliku-tähe seose kordamise ja kinnistamisega, järgnevad ülesanded hääliku leidmiseks ja asukoha määramiseks sõnades, hääliku ja tähe lisamiseks sõnades, silpide ja sõnade lugemiseks, silpidest sõnade ja sõnadest sõnaühendite moodustamiseks. Tunnid lõpevad lausete ja juttude lugemisega. Läbivalt on tunnikavades ülesanded loetu mõistmise kohta.

Uute oskuste ja mõistete õppimiseks loodud harjutuste puhul soovitame lapse juhendamiseks traditsioonilist skeemi:

1. Selgita, millega on tegemist ja demonstreeri uue mõiste kasutamist.
2. Anna lapsele võimalus praktiseerida koos juhendamisega.
3. Võimalda lapsel harjutada iseseisvalt.
4. Paku tuge ainult vajaduse korral.
5. Laps harjutab iseseisvalt.

Harjutamise protsessi visualiseerimiseks ja lugemisoskuse edenemise esitamiseks on kaks läbivat ülesannet: tähestik ja lapitekk.

Läbiv ülesanne: lapitekk

Harjutusvara iga osa lõpus on värvimisülesandeks lapitekk, mida saab teha siis, kui tunnitöö on lõpetatud. Lapitekk aitab tööprotsessil järge pidada nii õpetajal kui õpilasel. Lapiteki kujund on töölehe ülemises nurgas. Kogu harjutusvara läbides tekib kolm värvilist lapitekki.

Läbiv ülesanne 1. ja 2. osas: tähestik

Lugemise ja kirjutamise esmaseks eelduseks on tähtede tundmine, häälikute eristamine ning häälik-täht vastavuse tundmine. Soovitame tähestikuga tööd jätkata igas tunnis seni kuni tähtede niimetamine on automatiseerunud. Harjutusvara lisas olevad kujundatud tähestikuribad on soovitatav eraldi välja printida ja võimalusel lamineerida.

Lisaülesanded lugemisvilumuse kinnistamiseks

Tundide lõpus on lisaülesanded lugemise täiendavaks harjutamiseks korraldusega "Harjuta veel". Iga alateema lõpus on üks kordav-kinnistav tund pealkirjaga "Kordamine: harjuta veel". Need harjutused täiendavad tunnikavade põhimaterjali ning pakuvad harjutamisvõimalust lugemisvilumuse lugemise saavutamiseks.

Lugemisvilumust kinnistavate ülesannete puhul soovitame järgmist skeemi:

- Loe koos lapsega esimest rida või veergu.
- Laps loeb ülejäänud read või veerud valjult ette.
- Loe lapsega vaikselt kaasa ja veendu, et ta loeb õigesti.
- Kui laps teeb vea, peatu ja paranda viga.
- Laps loeb iseseisvalt terve harjutuse materjali.
- Tagasiside ja vigade parandus

Õige lugemistehnika kinnistamiseks on väga oluline anda õpilasele õigeaegset tagasisidet. Kohest tagasisidet on otstarbekas anda ülesannete puhul, mis on sisu poolest kitsalt määratletud ja kus ilmnevad üheselt mõistetavad vead, näiteks sõnade hääldamine, lugemistehnika, kirjutamine jne. Keerukamate ülesannete, näiteks loetu tõlgendamise või valikute tegemise puhul, võib tagasisidet anda ka hiljem, pärast ülesande lõpetamist või sisulise terviku läbimist.

Harjutusvara kujunduse põhimõtted ja kasutamissoetus

Harjutusvara on kujundatud ühtse tervikuna. Igal osal oma tunnusvärv: **I osa – oranž**, **II – osa türkiis-sinine**, **III osa – salatiroheline**. Tunnusvärv hõlbustab harjutusvara osade vahel liikumist ja vajalike tundide leidmist. Osade tunnusvärvid on teadlikult valitud eristumaks alg- ja eriõpetuses kasutusel olevatest häälikurühmade värvidest.

Harjutusvaras on esitatud eri tüüpi ülesandeid, mis tulenevad ülesannetele seatud eesmärkidest ja õpitavatest oskustest. Ülesannete tüübid on märgitud numברי ja värvikoodiga ülesande alguses. Enamik ülesandeid arendavad mitut oskust ja on märgitud mitme koodiga (numbriga).

Ülesannete tüüpide numbrid ja värvikoodid:

- lugemise eeluskused, fonoloogilised oskused, kuulamisülesanded – **1**
- hääliku ja tähe õppimine – **2**
- silpide ja sõnade lugemine – **3**
- sõnaühendite lugemine – **4**
- lausete ja jutukeste lugemine – **5**
- loetu mõistmine – **6**
- kirjutamine – **7**

Harjutusvara materjal on esitatud väikeste trükitähtedega, Calibri kirjastiilis. I ja II osa lugemismaterjal on esitatud Calibri kirjastiilis suurusega 16 punkti, III osa materjal suurusega 14 punkti, mis sarnaneb igapäevastes tekstides kasutatava kirja suurusega.

Kirjutamisülesannetes pakutakse harjutamiseks lahuskirja suur- ja väiketähti. Sõnade kirjutamisel eeldatakse väiketähtedega lahuskirja. Lapsel on lubatud kirjutada talle sobival viisil.

Häälikurühmade tähistamiseks kasutatakse traditsiooniliselt järgmisi värve: täishäälikud – **punane**, suluta kaashäälikud – **sinine** ja sulghäälikud – **roheline**.

Välte pikkuse eristamiseks kasutatavad märgid

Välte pikkuse eristamiseks kasutatakse märke . (täpp), U (kaar) ja / (kaldkriips). Need märgid on kasutusel III osa väldete peatükkides. Märkidele lisaks on toetava võttena soovitatav kasutada ka vastavaid käemärke:

- **I välde**, märk: . (täpp), käemärk: üks koputus;
- **II välde**, märk: U (kaar), käemärk: peopesa allapoole, sõrmed sirutatud asendis, teha käega lühike kaar;
- **III välde**, märk: / (kaldkriips), käemärk: sõrmed sirutatud asendis, teha käega lühike liigutus allapoole.

Käemärgid markeerivad välte pikkust ja toetavad multisensoorse võttena õige välte pikkuse häälendamist.

Veel kujunduse tähiseid

Iga ülesanne on eraldatud raamiga, mis annab ülesandele visuaalsed piirid. Ülesande põhikorraldus on kirjas ülesande alguses harjutusmaterjali kohal, ülesande tüüp on esitatud numbri- ja värvikoodiga paremal nurgas. Täiendav korraldus on harjutusmaterjali järel ja enamasti märgitud täpiga. Täiendavast ülesandest võib loobuda, kui seda nõuab ajasurve, lapse väsimus vmt.

Sõna õiges vältes lugemise hõlbustamiseks on tulpade juurde lisatud abisõna, mis on esitatud sulgudes, näiteks (selle) kella, (seda) kella. Harjutamise alguses on soovitatav abisõna valjusti ette lugeda. Hiljem, lugemisoskuse arenedes võib abisõnale ainult osutada või loobuda selle lugemisest täielikult.

Liitsõnad on harjutusvaras jagatud kaheks osasõnaks, osasõnade vahel on +-märk, mis näitab sõnade kokkukuuluvust. See aitab tajuda liitsõnas sõnadevahelist piiri, hõlbustab liitsõna komponentide ja terve sõna äratundmist ning lugemist.

NB! Harjutusvara harjutused peavad olema lapse jaoks välja printitud.

